

Török Péter

A család és nevelés az európai értékek fényében

A magyarok közismerten igen fontosnak értékelik a családot, és büszkéek arra, hogy mennyire szeretik a gyermekeket, pontosabban mennyire és milyen sok gyermeket szeretnének. A valóság azonban mást mutat, éppen ezért érdemes megvizsgálni azt is, hogy a családdal kapcsolatos értékeink – melyek megalapozzák és így meghatározzák viselkedésünk alapjait – hogyan viszonyulnak Európa más nemzeteinek hasonló értékeihez. Az összehasonlítás első lépéseként egy „statikus képben” szemléltetem a jelenlegi magyar helyzetet, összevetve az európai adatokkal, majd bemutatom a családdal kapcsolatos értékek változásait, trendjeit.

A magyarok közismerten igen fontosnak értékelik a családot, és büszkén hangoztatjuk azt is, hogy mennyire gyermekeszeretőek vagyunk, pontosabban mennyire és milyen sok gyermeket szeretnénk. Nem vizsgálva most a családok felbomlásának arányait, illetve eltekintve a ténylegesen vállalt gyermekszámtól, érdemes megvizsgálni azt, hogy a családdal kapcsolatos értékeink – melyek végső soron megalapozzák és így meghatározzák magatartásmintáinkat és normáinkat – hogyan viszonyulnak Európa más nemzeteinek hasonló értékeihez. Minderre az 1981 óta rendszeresen, kilencévenként megrendezésre kerülő európai érték kutatás eredményei adnak lehetőséget, melynek legfrissebb adatait 2008-ban vették fel.¹ Az összehasonlítást két lépésben érdemes tenni: először egy „statikus képben” szemléltetem a jelenlegi magyar helyzetet, összevetve természetesen az európai adatokkal, majd Tomka Miklós² kutatásaira támaszkodva megvizsgálom a családdal kapcsolatos értékek dinamikáját, változását.

A MAGYAROK CSALÁDDAL ÉS NEVELÉSSSEL KAPCSOLATOS ÉRTÉKEI EURÓPAI ÖSSZEVETÉSBEN

A bevezetőben említett, s önmagában örvendetes magyar családcentrikusság egyáltalán nem egyedülálló Európában. A családot a kontinensen mindenütt igen fontosnak tartják, európai átlagban a lakosság 85 százaléka vélekedik így, messze megelőzve minden más:

- 1 Vö. ROSTA GERGELY – TOMKA MIKLÓS: „Előjáróban: Az európai érték kutatás és a magyarok értékei” Pp. 7–16 In ROSTA GERGELY – TOMKA MIKLÓS szerk.: Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei. OCIFE Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 2010. Agóra könyvek IX.
- 2 Vö. TOMKA MIKLÓS a Tudomány a Családeért Egyesület 2010. november 5-én tartott előadásával. Ezúton is köszönöm a rendezőknek, hogy rendelkezésemre bocsátották az időközben tragikus körülmények közt elhunyt Tomka Miklós előadásának powerpointos változatát.

munkát, szabadidőt, barátokat, rokonokat, politikát és vallást.³ A magyarok a maguk 91 százalékával jóval az európai átlag felett vélekednek úgy, hogy a család nagyon fontos az életükben, de ebben megelőznek bennünket a ciprusiak⁴, a máltaiak és az észak írek (93%), valamint a montenegróiak (92%) is, illetve hozzánk hasonló arányban vélekednek ugyanígy a család fontosságáról a grúzok és a luxemburgiak. Érdekes, és további elemzésre szoruló tény, hogy az e tekintetben sereghajtónak számító országok mind a Baltikumból kerültek ki.⁵

Ha fontos a család – és amint láttuk, ebben megegyeznek az európaiak – akkor fontosnak kellene lennie a családbarát munkahelynek is. A felmérésben ez oly módon került elemzésre, hogy megvizsgálták, említésre került-e ez a szempont a munkahellyel kapcsolatban. Összességében az európaiak több mint fele említette ezt (1,42)⁶, de jóval többen tették a régió keleti-déli részében, mint a nyugatiban és északiban. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy az utóbbi területeken már elterjedtebb, kidolgozottabb a családbarát munkahely intézménye. Ellentmondásos ebből a szempontból Magyarország, amely az átlagát tekintve inkább „nyugatinak” számítana (1,64), holott meglehetősen kevés még az ilyen munkahely. Elképzelhető talán, hogy a magyarokban még nem tudatosodott kellőképpen az, ha igen fontosnak értékelik életükben a családot, akkor ahhoz a megfelelő körülményeket is meg kellene teremteni.

Érdeemes arra is figyelni, hogy mit tartanak az egyházi tanítás és a családi élet kapcsolatáról. A családbarát munkahelyre vonatkozó kérdés szerkezetéhez hasonlóan vizsgálat tárgya volt az is, hogy az „egyház”⁷ válaszol-e a családi élet kérdéseire, problémáira. Az európaiak inkább azon a véleményen voltak, hogy az egyház ezt nem teszi (1,56), s a magyarok még kevésbé gondolták ezt a vallás intézményéről (1,67).⁸ Ez az adat majd a dinamikák vizsgálatánál szolgáltat érdekes ellentmondást.

3 A második legfontosabb a munka a maga 60 százalékával, legkevésbé fontosnak a politikát tartották, csak 11 százalék nyilatkozott úgy, hogy az nagyon fontos az életében.

4 A felvétel megkülönböztette az észak-ciprusiakat, akik 96 százalékkal a legelsőek voltak e tekintetben, bár Ciprus többi részének lakói is 93 százalékban vélekedtek így.

5 Legkisebb arányban a litvánok vélekedtek úgy, hogy nagyon fontos számukra a család (63%), őket követik a lettek (67%), majd az észtek (74%). Fontos azonban megjegyezni, hogy ha összevonnuk a „nagyon fontos” és a „fontos” kategóriákat, akkor már a balti államok lakói is szinte erre voksoltak.

6 Ha említették, akkor azt „1”-gyel kódolták, ha nem, akkor az „2”-es kódot kapott. Ha tehát az értékeket átlagoljuk, akkor az egyhez közeli átlagérték azt jelzi, hogy ott jóval többen említették a „családbarátságot”, mint fontos jellemzőjét a jó munkahelynek. Leginkább Moldáviában (1,08), Észak Cipruson és Grúziában (1,10), valamint Örményországban (1,17), legkevésbé pedig Finnországban (1,77), Németországban (1,75), valamint Dániában és Svájcban (1,74) került említésre.

7 A kérdőív nem specifikálta, hogy konkrétan mely egyházzól van szó, ennek eldöntését a válaszolóra bízta.

8 Leginkább Azerbajdzsánban (1,15), Grúziában (1,17) és Litvániában (1,26), legkevésbé pedig Dániában (1,82), Csehországban és Bulgáriában (1,75), valamint Belgiumban (1,73) vélekedtek úgy az „egyházról”, hogy annak tanítása iránymutatást ad a családi életre.

1. TÁBLÁZAT: A sikeres házassághoz szükséges tényezők összeurópai és magyar sorrendje 2008-ban (európai N=50 674; magyar N=1 469)

Európai sorrend	Megnevezés	Magyar sorrend
1.	Hűség	1-2.
2.	Készség arra, hogy a férj és a feleség között felmerülő problémákat megbeszéljék	1-2.
3.	Gyerekek	3.
.....
10.	Közös vallásos hit	11.
11.	Azonos társadalmi származás	10.
12.	Egyetértés politikai kérdésekben	12.

Elemzésre került az is, hogy mit tartanak a válaszolók leginkább, illetve legkevésbé fontosnak a sikeres házassághoz. Amint az az 1. táblázatból kiderül, itt nincs lényegi eltérés az európai és magyar véleményekben. Az adatok további elemzéséből megállapítható az is, hogy a magyarok – a sikeres házasság feltételeit elemző szakirodalom megállapításaival egybehangzóan – jól elkülönítik egymástól a legfontosabb tényezőket.⁹

Lényegileg hasonló megállapítás vonható le a magyar és európai vélemények hasonlóságáról a családban tanítható, nevelhető, fontosnak tartott értékeket illetően (2. táblázat), amennyiben ugyanazok a tulajdonságok szerepelnek az első öt helyen. A legkevésbé fontosnak tartott tulajdonságokban van egy kis eltérés: amíg a magyarok a harmadik legkevésbé fontosnak tartott értéként (a 9. helyen) az önzetlenséget nevezték meg, addig az összeurópai értéksorrendben ez a 8. helyre került, vagyis valamivel fontosabbnak tartották, mint az általuk 9. helyre rangsorolt elszántságot, állhatatosságot.

2. TÁBLÁZAT: A fontosnak tartott, otthon elsajátítható tulajdonságok magyar és összeurópai sorrendje 2008-ban (európai N=51 893; magyar N=1 511)

Magyar sorrend	Megnevezés	Európai sorrend
1.	Jó modor	1.
2.	Felelősségérzet	2-4.
3.	Mások tisztelete, tolerancia mások iránt	5.
4.	Szorgalom ¹⁰	2-4.
5.	Önállóság	2-4.
...
9.	Önzetlenség	8.
10.	Vallásos hit	10.
11.	Képzelőerő, fantázia	11.

9 Vö. TÖRÖK PÉTER – MARTOS TAMÁS – HORVÁTH-SZABÓ KATALIN: Család, házasság és párkapcsolatok az értékek és elégedettség fényében. In Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.): Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei. Agóra IX. OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 2010, 53–79.

10 A magyar kérdőív az angol „hard work” kifejezést szorgalomként fordította. Az 1976-os Országghéféle Angol-Magyar Szótár I. kötetében (p. 866) a „hard worker” összetételben valóban létezik olyan értelme is, hogy szorgalmas (tehát jelzőként használják a „hard” szócskát), de önmagában a „hard work” kemény, fáradságos, kitaró munkára utal. Meglátásom szerint a „kemény, kitaró munka” megfelelőbb fordítás lett volna.

Azzal az állítással, hogy „egy gyermeknek apára és anyára is szüksége van ahhoz, hogy boldogságban nőjön fel”, az európaiak döntő többsége egyetértett (1,14)¹¹. A magyarok ugyan még ennél is nagyobb arányban azonosultak ezzel a kijelentéssel (1,06), de ezzel sem szereztek dobogós helyet.¹² Legkevesbé a dánok (1,48), majd azonos – 1,41-es – értékekkel a finnek, portugálok és észak-írek vélték úgy 2008-ban, hogy a gyermekek boldogságához szükséges a két szülő.

A „statikus kép” zárásaként nézzünk meg egy összegzésnek is beillő állítással való egyet- vagy egyet nem értést. Azzal, hogy a házasság idejémtúlt intézmény lenne, az európaiak inkább nem értettek egyet (1,66). A magyarok a ciprusiakkal „holtversenyben” jóval az európai átlag felett „tagadták” ezt az állítást (1,81). Legkevesbé azonban a grúzok (1,96), vélték idejémtúlnak a házasság intézményét.¹³ Legtöbben Luxemburgban fejezték ki egyetértésüket az állítással (1,64), őket követték a franciák (1,65), majd a spanyolok (1,68).

A HÁZASSÁGGAL, CSALÁDDAL KAPCSOLATOS VÉLEMÉNYEK VÁLTOZÁSA

Tomka Miklós idevonatkozó megállapításainak ismertetését¹⁴ érdemes azzal kezdeni, hogy a család elveszítette korábbi szerepét: már nem támogatja és legalizálja osztársadalmi szinten a férfiak és nők közötti szoros életkapcsolatokat. Ugyanakkor a hűséget (vagyis a szexualitásbeli kizárólagosságot) az emberek továbbra is a sikeres házasság egyik fő kritériumának tartják, illetve a házasságon kívüli kapcsolatokat, valamint a házas emberrel folytatott viszonyt Európában mindenütt a legsúlyosabb normasértések egyikének tekintik.

A családtervezés társadalmi elvárássá vált. A társadalmak túlnyomó többségében a művi abortusz elterjedt és elfogadottá vált, mi több, ez lett a családtervezés egyik lehetséges módja. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy – legalábbis hallgatólagosan – a magzatot nem tekintik teljes értékű emberi lénynek. Tomka az adatok összevetéséből arra a következtetésre jut, hogy az abortusz társadalmilag elfogadottá válása Nyugat-Európában 1990 után másfél-kétszeresére nőtt. Sajnálatos módon a volt szocialista táborban már 1990 előtt is a jelenlegi, a mai nyugat-európai szinthez hasonló mértékű volt.

Óriási különbségek vannak az egyes nemzetek közt abban a kérdésben, hogy az élet teljességéhez hozzátartozik-e a gyermek. Ez az igény keleten általánosabb, mint Nyugat-Európában, de a volt szocialista tábor országaiban az utóbbi évtizedben erőteljesen csökkent. Tomka ugyanakkor rámutat arra is, hogy Nyugat-Európában két-háromszor olyan

11 A családbarát munkahelyre vonatkozó kérdés szerkezetéhez hasonlóan vizsgálták ezt is, tehát minél közelebbi az átlagérték az 1-hez, annál többen jelezték az állítással való egyetértésüket.

12 Grúziában szinte mindenki ezen a véleményen volt (1,01), de a görögök és az ukránok (1,02) is csak egy századdal maradtak el tőlük, a Moldáviában élők pedig hárommal (1,04).

13 Őket követték a máltaiak (1,89), majd a koszovóiak (1,88).

14 A terjedelmi korlátok miatt Tomka Miklós előadásából itt csak a következtetéseket ismertetem. A megállapításokat alátámasztó grafikonokat a Tudomány a Családjért Egyesület honlapján (<http://tcse.hu/sites/default/files/Tomka%20EUS%20%C3%A9rt%C3%A9krend%20EVS2008%20.pdf>) lehet megtekinteni.

nagy azok aránya, akik szerint a boldog gyermekkorhoz nem szükséges két szülő, mint Kelet- és Kelet-Közép-Európában. Ez a vélemény mind nyugaton, mind Európa keletibb felén rohamosan terjed.

A nemzedékek egymás iránti felelősségére vonatkozóan Tomka Miklós megállapítja, hogy annak a véleménynek az elfogadottsága, miszerint a szülőket feltételek támasztása nélkül szeretni és tisztelni kell, Nyugat-Európában kevésbé általános,¹⁵ mint Kelet-Közép-Európában. Ugyanakkor az utóbbi évtizedben ez a vélemény Európa mindkét felén valamelyest gyengült. A szülőknek a gyermekeikkel szembeni felelőssége kérdésében a különbségek mind az egyes országok között, mind Kelet- és Nyugat-Európa között mérsékelttek. Fontos meglátása Tomka Miklósnak, hogy a gyermekekkel szembeni felelősség az utóbbi évtizedben nem gyengült, hanem erősödött.

Az európai társadalmak vallásosabb harmada kevésbé megengedő, mint a kevésbé vallásos harmad és – nem meglepő módon – még kevésbé, mint a legkevésbé vallásos harmad. Vagyis a vallásosság erősíti a család és a házasság hagyományos felfogását. Ez tehát ellentmond annak a korábban ismertetett általános, összeurópai vélekedésnek, miszerint a vallás intézménye, az „egyház” nem ad választ a házasság, a család kérdéseire. Ugyanakkor, figyelmeztet Tomka, a vallási család-erkölcs korántsem általánosan hatásos. A társadalom legvallásosabb csoportjainak tekintélyes nagyságú része¹⁶ is helyesli például az együttélést, illetve jelentős része elfogadhatónak tartja a művi abortuszt.

Bár egyes elemeiben az európai értékek még tükrözik a korábbi család- és gyermek-centrikusságot, a családot, illetve a házasságot 2008-ban korántsem lehet stabil, társadalmilag legalizált intézménynek tekinteni kontinensünkön. A családi életre nevelésnek tehát komoly akadályokkal kell megbirkóznia.

¹⁵ Nagyobbak az országok közötti különbségek.

¹⁶ Nyugat-Európában több mint fele.